

Petrichenko I. B. Language norm as the object of linguistic observations.

Summary

The article deals with the problem of language norm at two most important linguistic trends crossing – structural-systematic and functional ones. The issues of functional-stylistic and syntactic norm are considered. It is established that syntactic structural normativity issues are connected with normative and stylistic aspect of the problem under consideration. The language norm issues are presented in the papers of such linguists as K. S. Gorbachevych, G. M. Grehneva, G. O. Zolotova, V. O. Itskovych, L. P. Stolyarova and others. On the one hand the norm is understood as system correlation; on the other hand, the norm notion as a functional phenomenon is used regulating the rules of linguistic units usage in speech. The article presents numerous definitions of the norm which vary such sign sets as historical relations, sociality, exemplification, common adoption, high frequency, variability, stability, traditionality, changeability and others. The language development taking place within functional styles arises the notion of functional and stylistic norm. The article touches upon rarely studied issues of syntactic norm such as lexico-semantic collocability of words, syntactic ties of connected components, expression means variability etc. Issues of structural norms of syntactic structures are of great interest towards syntactic norm investigation. The important material for such research is given not only in artistic texts, but in other functional style texts as well. The issues of structural norm in “small” syntax seems to be very important and topical both from the point of view both of practice and theory.

Key words: language norm, functional and stylistic norm, syntactic norm, normative position, syntactic construction.

УДК 81'1:81'373.7–115:168.522

Петров О. О.,
старший викладач кафедри
германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
E-mail: alexpetroff35@gmail.com

**ЦІННІСНІ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ МОВНИХ СПІЛЬНОТ
КРИЗЬ ПРИЗМУ МЕТОДОЛОГІЧНОГО СИМБІОЗУ
ЗІСТАВНОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ФРАЗЕОЛОГІЇ ТА КОРПУСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

У пропонованій статті визначено методологічне підґрунтя для встановлення ціннісних переорієнтацій у британській, німецькій, українській і російській мовних спільнотах на основі контрастивного аналізу морально-етичних концептів «щедрість» – «скупість». Для виявлення змін досліджуваних концептів у межах «квадрату цінностей» і «аксіологічних терезів» запропоновано нову методику, яка ґрунтується на теоретичних засадах зіставної лінгвокультурології, фразеології та корпусної лінгвістики.

Ключові слова: зіставна лінгвокультурологія, концепт, фразеологія, корпусна лінгвістика.

Постановка проблеми. Як відомо, основним припущенням фундаторів когнітивної лінгвістики [див., напр.: 12, с. 15; 14, с. 1; 17, с. 6, 38] стала теза, що мова є інструментом для організації і категоризації навколишнього світу, а також носієм інформації, за допомогою якого представники певної культурної спільноти отримують, акумулюють та актуалізують знання і новий досвід про цей світ. Відповідно, слова та фразеологічні одиниці (далі – ФО) мають розглядатися не як ізольовані феномени, а через площину тісної взаємодії мови, когніції та колективного знання культурної спільноти [див. про це: 1; 2; 8; 18; 21; 22].

Тому когнітивісти, зокрема Г. Палмер [17, с. 85], виступають проти винесення культурного аспекту за межі лінгвістичного аналізу, оскільки у такий спосіб втрачається важлива інформація щодо категоризації та вербалізації (омовлення) досвіду людини. Саме такий підхід має сприяти розв'язанню низки завжди актуальних питань, які стосуються кореляції мови й мислення. Про релевантність цієї кореляції знали ще античні риторики, виявивши, що за допомогою вибору того чи іншого слова або усталеного словосполучення мовець прямо / опосередковано може висловити свої власні настанови, почуття та ціннісні судження, які свідомо чи підсвідомо впливають на слухача. Відповідно, слова певної мови є носіями в соціокультурній спільноті домінуювальних уявлень про позитивно чи негативно марковані якості, настанови

та дії (вчинки), тому як давні, так і сучасні погляди й судження щодо правильної / неправильної соціальної поведінки віддзеркалюються у словниковому складі мови, а особливо у ФО.

Викладене вище й зумовлює **актуальність** пропонованої розвідки, присвяченої контрастивному вивченню ціннісних складників бінарних морально-етичних концептів «щедрість» – «скупість» у британській, німецькій, українській та російській лінгвокультурах. Важливою для нас є при цьому теза, що морально-етичні концепти становлять собою елементи більших системних формацій – концептополів і концептосистем, які охоплюють сукупні аксіологічні смисли – цінності, норми, настанови. Останні визначають правильні вчинки в тій чи іншій соціальній спільноті з метою їхнього відмежування від порочної поведінки на основі базової опозиції «правильно – неправильно», яка слугує орієнтиром поділу на чесноти й пороки (гріхи).

Теоретично й методологічно важливими для подібних розвідок, тобто таких, які присвячені вивченню концептів крізь призму різних сучасних підходів (лінгвокультурології, лінгвоконцептології тощо), є два моменти: 1) виявлення когнітивних структур і процесів, які маніфестуються в мові, має облігаторно підтверджуватися й перевірятися семантичним аналізом; 2) на рівні мови слід шукати актуальні рішення проблеми, що стосується майже завжди наявного протиріччя між значенням мовних висловлень та їхнім відношенням до екстралінгвальної дійсності.

Зрозуміло, що для достовірного аналізу колективних знань і уявлень про морально-етичну концептосистему представників певної лінгвокультури незамінним емпіричним матеріалом є ФО. Уважному дослідникові вивчення експресивності, варіативності та частотності ФО дозволяє виявити, які соціальні добродетності вважалися важливими раніше та чи зберегли вони свою значущість і сьогодні. Прикметно, що найчіткіше ціннісні пріоритети простежуються у пареміях, бо змістовно вони завжди передають актуальну на той чи інший період розвитку лінгвокультури морально-етичну інформацію. При цьому паремії відіграють важливу соціальну роль, оскільки вони інтерпретують змодельовані ситуації і водночас указують на правильність вчинків у цих ситуаціях, виконуючи низку функцій – попередження, нагадування, осуд, підтвердження, пояснення тощо [10, с. 100].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У пропонованій розвідці ми продовжуємо вивчення спільних і відмінних кваліфікацій бінарних концептів «щедрість» – «скупість» у британській, німецькій, українській і російській мовних спільнотах [див., напр.: 3; 4; 5]. Основна ідея, або концепція, яка пронизує наше дослідження, ґрунтується на припущенні, що верифікаційно надійний полілінгвальний контрастивний аналіз універсальних концептів, які репрезентують людські чесноти й пороки, а особливо дихотомічно-опозиційну пару «щедрість» – «скупість», можна здійснити на основі моделі П. Гельвіга [11, с. 60], де він розташував ціннісні / антиціннісні поняття у вигляді чотириполярної схеми («квадрата цінностей»). Його ідея набула подальшого розвитку в лінгвістиці у межах проекту «Етнічні концепти та ментальні культури», що розробляється групою шведських мовознавців [див. про це: 15, с. 11–14], де в цілому виокремлено 12 морально-етичних відношень, які представляють основний набір соціальної поведінки, зокрема й «Відношення до власності». Окрім останнього, релевантними для людського буття є відношення до (1) влади, (2) роботи, (3) суспільного порядку, (4) вираження емоцій, (5) самовизначення інших, (6) долі, (7) власної відповідальності, (8) власного «Я», (9) норм і законів, (10) поваги до інших, (11) інформації.

Це припущення стало підґрунтям для створення моделі, запропонованої А. Мальмквіст [15, с. 13] і адаптованої до мети нашого дослідження [3, с. 74] (Рис. 1), яка покликана унаочнити впорядковану за принципом бінарної антонімічності систему взаємозумовлених ціннісних настанов, норм, орієнтацій, відношень та способів їхнього осмислення, що існують у кожній лінгвокультурі. Теоретичною основою для цього припущення є встановлений мовознавцями факт, що семантичне поле, яке формується навколо найбільш релевантних для людини морально-етичних цінностей / антицінностей, виявляє певну системність щодо протиставлення чеснот і пороків (гріхів): якщо чеснота є значущою в тій чи іншій лінгвокультурі, що визначається на основі аналізу мовного матеріалу, то цей же матеріал засвідчує, як правило, що ця чеснота актуалізується значною мірою за допомогою ознак протилежного їй пороку. Це відбувається навіть тоді, коли для певного пороку немає окремої номінативної одиниці в тій чи іншій мові [20, с. 13].

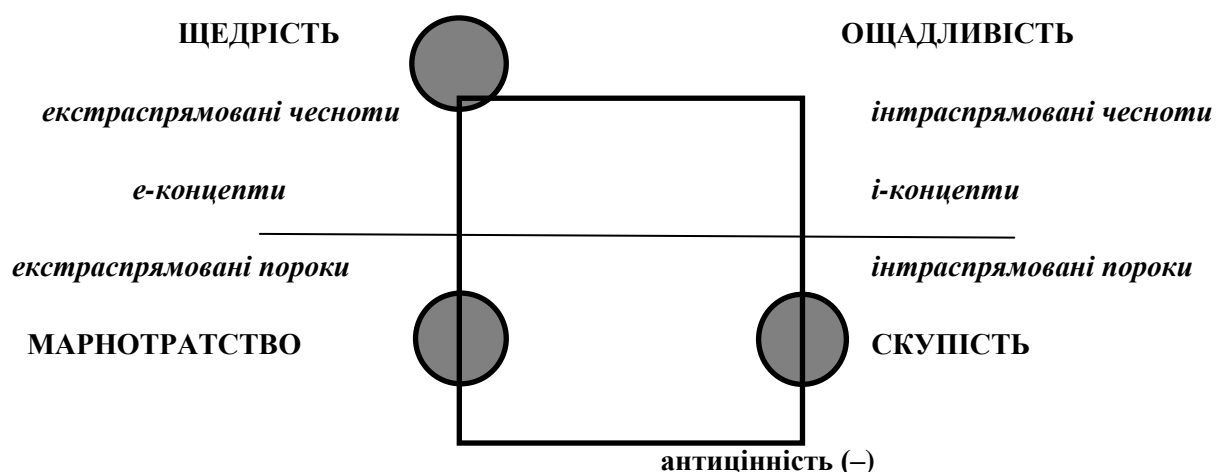

Рис. 1. Схематичне представлення моделі кореляції концептів морально-етичної концептосистеми «Відношення до власності» за принципами «відкритий – закритий» і «норма – перевищення норми»

Як бачимо, екстраспрямовані елементи, тобто *e-концепти*, спрямовані від центру на периферію: вони прагнуть «відкрити» систему, «вийти» за її межі. І навпаки, інтраспрямовані елементи – *i-концепти* – «закривають» систему, «тримають / утримують» її. На схемі змодельована ціннісна / антиціннісна локалізація ще й концептів «ощадливість» – «марнотратство», які також утворюють дихотомічну опозицію на осі *чеснота – порок*, з метою чіткішого унаочнення критеріїв розмежування релевантних характеристик концептів «щедрість» – «скупість» з їхніми смисловими корелятами (концепти «жадібність», «скупість», «великодушність», «милість», «широта душі», «бережливість», «економність» та ін.). В екстраполяції на людину горизонтальна вісь позначає її поведінку, спрямовану назовні («давати», «відкритий») та всередину («брати», «утримувати», «закритий»), а вертикальна – виражає квантитативне відношення, а точніше – порівняння закріпленої у певній лінгвокультурі норми щодо досліджуваних морально-етичних якостей людини з аномальними виявами останніх (надто перевищений квантитативний рівень цих якостей).

Відомо, що ціннісні орієнтації можуть змінюватися, відображаючи трансформацію умов історичних тенденцій. Зміни в ціннісній структурі свідомості передбачають зміни світогляду, значеннєвої картини світу загалом і характеристик окремих її елементів [7, с. 438]. Тому метою численних новітніх лінгвістичних студій є встановлення лінгвокультурної значущості тих чи інших концептів / антиконцептів, з урахуванням їхніх перманентних переорієнтацій на аксіологічній шкалі.

Мета пропонованої рбзвідки полягає у визначенні методологічного підґрунтя для встановлення ціннісних переорієнтацій у британській, німецькій, українській і російській мовних спільнотах на основі контрастивного аналізу морально-етичних концептів крізь призму методологічного симбіозу зіставної лінгвокультурології, фразеології та корпусної лінгвістики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічно важливими для контрастивних студій є рівні, або параметри, зіставлення. Досягнення мети нашого дослідження передбачає зіставний аналіз за трьома параметрами: 1) «відкритість / замкненість» морально-етичних концептів «щедрість» – «скупість» та їхніх смислових корелятивів; 2) взаємодетермінація понять на осі «чеснота – порок»; 3) визначення на основі зіставлення двох синхронічних зрізів змін щодо морально-етичних пріоритетів і настанов у досліджуваних лінгвокультурах: перший зріз – це інтерпретація морально-етичних настанов і норм, що закарбовані у ФО; другий зріз – це ідентифікація змін у традиційних цінностях представників певної мовної спільноти за допомогою аналізу актуалізації ФО в мовних корпусах.

Як *tertium comparationis* для такого зіставлення слугують «семантичні примітиви» [22, с. 16]: *давати – брати* та *тримати – відпускати*, оскільки останні, по-перше, мають високу частотність у межах досліджуваного фрагмента мовної картини світу, тобто при омовленні емоцій і моральних

настанов, по-друге, утворюють центр відповідної групи ФО (фразеополя). Ці «семантичні примітиви» референційно співвідносяться на когнітивному рівні з «отілесненим» людською свідомістю реальним світом. Окрім цього, мотиви «давання» і «тримання» безпосередньо пов'язані з одним із основних «інструментів» метафоричного й метонімічного «отілеснення» навколишнього світу – *рукою*, що доводять численні студії в галузі когнітивної лінгвістики. Підґрунтям цьому слугує той факт, що людина при омовленні абстрактних явищ, які важко піддаються категоризації і концептуалізації, вдається до метафорики й метонімії. Так, коли мова йде про внутрішні процеси людського організму, джерелом когнітивного структурування часто слугує власне тіло людини. Визнання цього факту породило поширений нині термін *embodiment* («втільнення» / «отілеснення»): те, що людина може схопити й бачити, є реальним і, відповідно, проектується на абстрактні, неструктуровані (розмиті) сфери (сегменти культурного досвіду), які завдяки цьому отримують структурованість і, як наслідок, осмислення та омовлення. Ці висновки когнітивістів є суголосними з нашими [див. про це: 3]: найактивнішим компонентом ФО, що вербалізують «отілеснені» смисли концептів «щедрість» – «скупість», є соматизм *рука*. Цей соматизм представляє як чесноти (*щедрість* – *давати*), так і пороки (*скупість* – *тримати*): простягнута рука сприймається позитивно, оскільки сигналізує про відкритість людини, а затиснена / притиснена рука асоціюється переважно з негативом, бо свідчить про замкненість певної особи.

Як зазначалося, розвиток етносів супроводжується перманентними змінами в ціннісних орієнтаціях їхніх представників, оскільки кожний етап розвитку суспільства спричиняє певні культурні зміни, які безпосередньо впливають на переорієнтацію ціннісних домінант. Науковці встановили, що цінності, діалектичними детермінантами яких є антицінності, постійно «рухаються» на аксіологічній шкалі (+) ↔ (–), синхронно взаємодіючи з останніми. У проекції на морально-етичні концепти ці зміни, які торкаються смислового обсягу їхніх валоративних складників, можна унаочнити за допомогою «аксіологічних терезів» [15, с. 32–33] (Рис. 2), бо науковцями доведено, що при актуалізації на певному етапі розвитку лінгвокультури тієї чи іншої цінності (чесноти) деактуалізується відповідна антицінність (порок). Така актуалізація може бути деякою мірою «штучною», тобто ґрунтуватися на авто- та гетеростереотипах, що створює момент суб'єктивності. Об'єктивності тут надає аналіз мовного матеріалу. Так, у попередніх розвідках ми виявили, що автостереотип про щедрість росіян є дещо хибним, а авто- та гетеростереотипи про ощадливість німців містять значною мірою об'єктивні ознаки [3; 4].

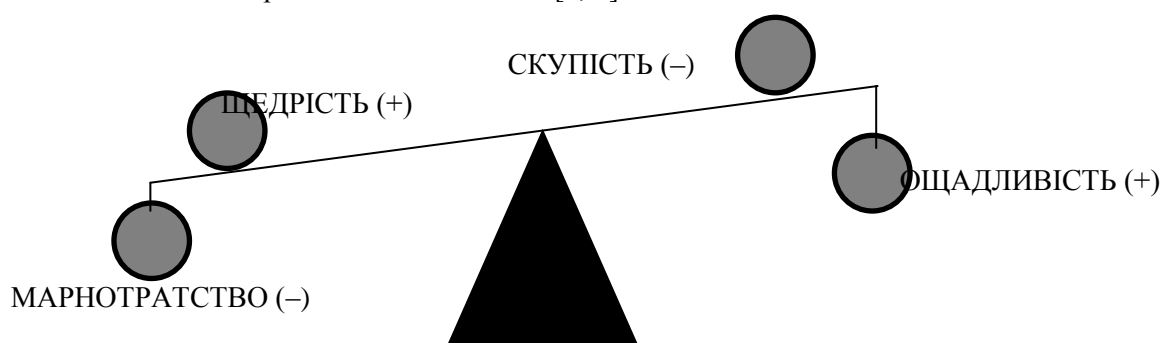

Рис. 2. «Аксіологічні терези»

Як бачимо зі схеми, при збільшенні в певній мовній спільноті лінгвокультурної значущості, наприклад, концепту «щедрість» зменшується соціокультурна вага антиконцепту «скупість». При цьому концепт «щедрість» «тягне» до низу його смисловий корелят – концепт «марнотратство», смисли кількісної надмірності щедрості якого надають першому негативної маркованості, бо однозначно сприймаються представниками зіставлюваних лінгвокультур як антицінність. Водночас антиконцепт «скупість» при зменшенні своєї лінгвокультурної значущості синхронно актуалізує позитивно маркований концепт «ощадливість», який наповнює «скупість» деякими позитивними смислами.

Не викликає сумніву той факт, що «аксіологічні терези» демонструють у різних мовних спільнотах різну «вагу» аксіологічно протиставлених концептів, зокрема морально-етичних, бо

виключно в гармонійно збалансованих лінгвокультурах можливе врівноваження цих «терезів». Утім, до цього можна поки що лише прагнути, оскільки в такому випадку мова йшла би про ідеальне суспільство. А сьогоднішній світ є далеким від такого ідеалу. Окрім цього, «аксіологічні терези» показують ступіть виявлення – надлишок, нестачу або середину – тієї чи іншої морально-етичної якості людини. Так, доброчесності властива середина (міра), відповідно, щедрість локалізується між скупістю та марнотратністю. Для визначення середини потрібне вміння вибирати між надлишком і нестачею, тому доброчесним бути важко. Проте не кожен вчинок і не кожна пристрасть можуть мати середину, оскільки порочні пристрасті та вчинки самі по собі вже містять, як правило, ознаки надлишку або нестачі.

Об'єктивне ж вивчення «руху» морально-етичних концептів у межах «квадрату цінностей» і «аксіологічних терезів» можуть забезпечити методи й методики, розроблені в руслі нових напрямів мовознавства, зокрема корпусної лінгвістики. Так, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. мовознавці отримали доступ до значних за обсягом емпіричних даних, які опрацьовані в лінгвістичних корпусах різних мов. Це дало поштовх до формування методології корпусної лінгвістики, яка відкрила нові можливості щодо об'єктивної верифікації та аналізу явищ мови [19, с. 4]. Електронне опрацювання даних сприяло формуванню перспективних методик, покликаних розкрити й описати семантичні профілі в межах лексикону. При цьому виникає можливість доповнити й перевірити результати, отримані за допомогою інтроспекції або навіть інтуїції, даними щодо реального функціонування мовних одиниць [16, с. 90].

Утім, при таких очевидних перевагах нового носія інформації не можна не брати до уваги той факт, що в лінгвістичних корпусах трапляються випадки неправильного вказування на джерела, а інколи виникає сумнів щодо наукової достовірності самих джерел, тому дослідники наголошують [див., напр.: 9, с. 247; 16, с. 63] на необхідності обов'язкової перевірки в подібних випадках репрезентативності того чи іншого корпусу. Репрезентативність тісно пов'язана з обсягом останнього, оскільки невеликий корпус є репрезентативним лише для високочастотних мовних явищ. Хоча й значні за обсягом лінгвістичні корпуси можуть не гарантувати репрезентативності. Це відбувається навіть тоді, коли значна ефективність електронного опрацювання інформації сприяє залученню статистичних методів. Для максимального уникнення помилок слід точно визначати при роботі з тим чи іншим корпусом такі кваліфікативні та квантитативні параметри останнього: 1) типи текстів; 2) часовий діапазон інвентаризації текстів; 3) обсяг; 4) електронні джерела як носії інформації. Точне встановлення цих параметрів дає змогу виявити можливості й межі корпусу.

Що ж стосується нашої розвідки, то ми також уважаємо за доцільне залучення для синхронічного аналізу «семантичних примітивів» *давати* – *брати* та *тримати* – *відпускати* у межах експлікації ними майнових (власницьких) відношень, тобто передусім семантики щедрості й скупості, як кількісні, так і якісні параметри. Такий підхід дозволяє встановити частотність відповідних лексем у лексиконі певної мови в цілому, що становить особливий інтерес саме для лінгвокогнітивних досліджень, оскільки частотність певної лексеми безпосередньо пов'язана з актуальністю / неактуальністю поняття, яке вона номінує. У цей спосіб можна також максимально повно визначити семантичні відтінки лексем, навколо яких організуються семантичні поля, у нашому випадку – семантичні поля щедрості й скупості та їхніх синонімічних корелятивів, що уможливує досить точне встановлення меж фразеополів «щедрість» і «скупість» в англійській, німецькій, українській та російській мовах. До того ж, комбінування квантитативного і кваліфікативного аналізів, які спираються на дані корпусних досліджень, дає змогу виявити найчастотніші випадки комбінування окремих лексем з іншими одиницями лексикону, оскільки, згідно з постулатами теорії лексичного (семантичного) поля, значення окремих лексем у межах семантичних полів найповніше визначається лише у взаємодії та подальшому розмежуванні з іншими лексемами цього поля [16, с. 96]. У цьому зв'язку Р. Лангакер [13, с. 401] наголошує на тому, що кожна мовна одиниця виникає в контексті, тому її зміст і має визначатися на тлі цього контексту.

Подібні думки і створили підґрунтя для поширення в західноєвропейській лінгвістиці «колокаційного аналізу», який покликаний сприяти максимально точному встановленню значеннєвих елементів тієї чи іншої лексеми. Вивчення колокацій, зокрема в лексикографічних студіях, доводить, що кожна лексема поєднується з досить чітко визначеним і при цьому обмеженим колом іншим лексем, утворюючи певні комбінації – колокації, природа яких пояснюється організацією ментального лексикону людини, який складається не лише зі слів, а й із фіксованих, тобто усталених, словосполучень – ФО. Ця теза є особливо важливою для нашого дослідження, фактичним матеріалом якого і є ФО.

Отже, з огляду на мету нашої розвідки та викладені вище теоретико-методологічні постулати, слушно запропонувати три прийоми методики контрастивного аналізу ціннісних переорієнтацій різних лінгвокультур:

1) перший прийом – визначити кваліфікативні та квантитативні параметри зіставлюваних лінгвістичних корпусів;

2) другий прийом – встановити частотність лексем, які є іменами досліджуваних концептів, щоб виявити актуальність останніх. Цей прийом слугує також і для визначення найбільш точних лексем-корелятивів як імен лінгвокультурно значущих концептів, що вважається непростим завданням, особливо для дослідника, який представляє «чужу» мовну спільноту;

3) третій прийом – провести не лише кількісний, але і якісний аналіз семантичних полів / фразеополів, які об'єктивують зіставлювані концепти, на основі даних лінгвістичних корпусів, що дає змогу виявити ціннісні переорієнтації на сучасному етапі розвитку мовних спільнот. Таке якісне вивчення семантичних полів має обов'язково супроводжуватися лінгвокультурологічними коментарями.

Ураховуючи обмежений обсяг пропонованої розвідки, коротко проаналізуємо концепти «щедрість» – «скупість» крізь призму цих трьох прийомів, щоб продемонструвати переваги цієї методики.

1. Для зіставного вивчення цінностей лінгвокультур слушно залучати, на нашу думку, дані лінгвістичних корпусів. Проблема тут убачається не лише в різному обсязі корпусів у різних мовах та в певній необ'єктивності їхніх даних через неточну фіксацію джерел, а й у різних підходах науковців тієї чи іншої країни до створення мовних корпусів. Якщо висловитися точніше, то тут ідеться більшою мірою про суспільну (очевидно, і державну) вимогу щодо розроблення найповнішого й водночас уніфікованого корпусу. Такі уніфіковані, солідні за обсягом корпуси представлені в англійській (як британській, так і американській варіанти), німецькій та російській мовах. Проте німецькі лінгвістичні корпуси є дещо роздробленими за центрами-розробниками (університетами), що ускладнює визначення сумарного обсягу охоплених ними текстів і словоформ. Існує проблема і в українській мові, де поділ на підкорпуси не надає точної інформації щодо загальної кількості словоформ.

Так, Британський національний корпус (British National Corpus (BNC): <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>) містить близько 100 млн. слів, охоплюючи головним чином тексти другої половини XX – початку XXI ст. (остання (третя) версія – BNC XML Edition – з'явилася з 2007 р.); Маннгеймські корпуси німецької мови (Mannheimer Korpus (MK): <http://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/archiv/mk.html>) містять 2,5 млн. слововживань, представлених у текстах другої половини (1949–1996 рр.) минулого століття, однак пошукова система COSMAS II (версія 2.0, 2014 р.), також розроблена Інститутом німецької мови (Institut für deutsche Sprache (IDS): <http://www.ids-mannheim.de/cosmas2/projekt/referenz/korpora.html>), забезпечує доступ до 231 корпусу, обсяг яких складає 29,2 млрд. словоформ; у німецькій мові широко використовується науковцями ще один електронний ресурс – Цифровий словник німецької мови (Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS): <http://www.dwds.de/ressourcen/korpora/>), який є простішим, на наш погляд, у користуванні та водночас не менш верифікаційно надійним, оскільки цей ресурс надає доступ не лише до найбільших словників, але й до лінгвістичних корпусів загальним обсягом

1,8 млрд.слівформ (тільки Базовий корпус XX ст. (Kernkorpus des 20. Jahrhunderts) налічує близько 100 млн. слів); Лінгвістичний портал, або корпус текстів української мови (<http://www.mova.info/>), який розроблений у 2003– 2016 рр., налічує 13 млн. слівформ; Національний корпус російської мови (<http://www.ruscorpora.ru/corpora-intro.html>) охоплює більш ніж 600 млн. слів, де до так званого «основного корпусу» (265 млн. слововживань) входять прозаїчні письмові тексти XVIII – початку XXI ст.

Як бачимо, обсяги лінгвістичних словників різних мов є помітно різними, що часто стає підґрунтям для критики з боку тих науковців, які сумніваються в їхній верифікаційній надійності для мовознавчих досліджень. У такому випадку слід, на нашу думку, обмежитися тестами певних жанрів, щоб хоч якимось дотримуватися принципу зіставлюваності кваліфікативних і квантитативних показників згаданих корпусів. Що ж стосується нашого дослідження, в основі якого лежить об'єктивація морально-етичних концептів «щедрість» – «скупість» за допомогою ФО, зокрема паремій, то тут доцільно обмежитися текстами з художньої літератури та публіцистики.

2. Установлення частотності лексем-імен зіставлюваних концептів з метою виявлення актуальності останніх є також дещо проблематичним з огляду на технічні особливості мовних корпусів, бо, по-перше, різною є структура цих корпусів (поділ на підкорпуси, наявність / відсутність даних частотності слівформ у кожному підкорпусі тощо), по-друге, частотність слів може подаватися навіть не в межах корпусу (підкорпусу), а в межах конкретного тексту, що, безумовно, ускладнює проведення статистичних підрахунків. Тому опрацюванню методики вираховування частотності лексем, які є іменами аналізованих концептів, будуть присвячені подальші наші розвідки.

Для визначення ж найбільш точних лексем-корелятів як імен лінгвокультурно значущих концептів подібних проблем фактично не існує, бо для цього можна порівняти дані корпусів, наявних у межах однієї мови, не акцентуючи увагу на верифікаційній надійності обсягів цих корпусів. Продемонструємо це на прикладі німецької мови, де для дослідника, який представляє «чужу» мовну спільноту, дуже складно визначити дихотомічно-опозиційний корелят до концепту «Geiz» (скупість), оскільки тут маємо два найочевидніші кореляти – «Freigebigkeit» і «Großzügigkeit», які передають майже ідентичні смисли щедрості. Утім, аналіз Маннгаймського корпусу [МК] засвідчив, що іменник *Freigebigkeit* і прикметник *freigebig* поступово деактуалізуються в наш час, бо зустрічаються лише в 17 текстах, натомість на дуже близькі за значенням синоніми – *Großzügigkeit* / *großzügig* – натрапляємо у 1104 текстах; дані Цифрового словника німецької мови [DWDS] підтверджують цю тенденцію: *Freigebigkeit* / *freigebig* – 1625 слововживань, а *Großzügigkeit* / *großzügig* – 12753 (найчіткіше втрату / набуття актуальності цими лексемами-корелятами в німецькій лінгвокультурі демонструє корпус «Німецький архів текстів» (Deutsches Textarchiv), який входить до DWDS, охоплюючи переважно тексти другої половини XIX – початку XX ст., де лексеми *Großzügigkeit* / *großzügig* мають частотність 6, а *Freigebigkeit* / *freigebig* – 1018). Як бачимо, саме концепт «Großzügigkeit» мав би бути в наш час антонімічним корелятом до концепту «Geiz», проте цей концепт, по-перше, є значно ширшим за обсягом, ніж «Freigebigkeit», охоплюючи, окрім щедрості, й інші смисли, по-друге, останній концепт містить чіткі ознаки екстрапрямованості, що ідеально «вписує» його до «квадрату цінностей» та «аксіологічних терезів», на яких розбудовується гіпотеза нашого дослідження.

3. Як ми зазначали вище, за допомогою якісного аналізу лексем (семантичних полів) і ФО (фразеополів), які об'єктивують на основі даних лінгвістичних корпусів концепти «щедрість» – «скупість» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах, можна виявити ціннісні переорієнтації на сучасному етапі розвитку досліджуваних мовних спільнот. У попередніх розвідках [3; 4; 5] ми встановили в зіставлюваних лінгвокультурах домінування позитивного заряду в концепті «щедрість» та негативного в концепті «скупість». Мова йде, звичайно, про домінування, оскільки емоційні та морально-етичні концепти виявляють, як правило, аксіологічну амбівалентність. Остання зумовлює «рух» таких концептів на аксіологічній шкалі, тобто «аксіологічних терезах» у нашому розумінні. Зрозуміло, що аксіологічний заряд концепту безпосередньо залежить від наявності

позитивної / негативної оцінки в мовних одиницях, які його об'єктивують. У нашому випадку йдеться про фразеологію, де фактично всі одиниці поділені за принципом *добре – погано*. В одиницях же пареміології як частини фразеології чітко простежуємо не лише наявність оцінки, а й пов'язаної з нею цінності / антицінності.

Очевидним є факт, що ФО отримує аксіологічний заряд залежно від ціннісних орієнтацій, норм, настанов у певній мовній спільноті на момент створення цієї ФО, тобто її узусної фіксації. Період виникнення більшості ФО можна встановити лише приблизно, але відомо, що тут мова йде про минулі часи. Тому аналіз нашого фактичного матеріалу, особливо паремій, надає інформацію про закріплені протягом століть цінності / антицінності мовних культур, а вивчення даних лінгвістичних корпусів дає змогу визначити, чи змінилися ці цінності / антицінності в наш час.

Щоб не виходити за регламентовані обсяги цієї статті, проаналізуємо коротко аксіологічну амбівалентність, яка спричинює «хитання» на «аксіологічних терезах» таких морально-етичних якостей людини, як щедрість і скупість, лише в німецькій лінгвокультурі, послуговуючись даними корпусів Цифрового словника німецької мови [DWDS], де зосереджуємо увагу на вживаннях лексем *Freigebigkeit, freigebig, Großzügigkeit, großzügig, Geiz, geizig* виключно в текстах початку XXI ст. Нагадаємо, що німецькомовна спільнота гетеростереотипно вважається занадто – аж до скупості – ощадливою. Відповідно, в німецькій лінгвокультурі на «аксіологічних терезах» скупість має значно переважати щедрість. Утім, корпусні дані свідчать про інше: лексеми *Geiz, geizig* мають частотність 2711, натомість *Freigebigkeit, freigebig, Großzügigkeit, großzügig* – аж 13771, що демонструє значне переважання саме щедрості над скупістю в німецькомовному соціумі. При цьому концепти «Freigebigkeit» і «Großzügigkeit» актуалізують спільні смисли як матеріальної, так і нематеріальної щедрості, напр.: *Zeitgenossenschaft ist das, was die Stadt Bewohnern und Besuchern freigebig spendet; So erzählen [...] von den Lebens- und Tauschverhältnissen einer utopischen Kolonie inmitten einer freigebigen Natur ...; Über die Freigebigkeit der Deutschen gegenüber dem Osten [...] kann die Dritte Welt nur staunen; ... um künftig weniger abhängig von der finanziellen Großzügigkeit Saudi-Arabiens zu sein; Die Griechen seien doch für ihre Großzügigkeit bekannt; Nach der Begründung des Stiftungsrats wird Alexijewitsch als eine Schriftstellerin geehrt, «die die Lebenswelten ihrer Mitmenschen aus Weißrussland, Russland und der Ukraine nachzeichnet und in Demut und Großzügigkeit deren Leid und deren Leidenschaften Ausdruck verleiht»*. Аналіз лінгвістичних корпусів чітко маніфестує, до того ж, що концепт «Großzügigkeit» має значно більший смисловий обсяг, ніж концепт «Freigebigkeit», охоплюючи всі смислові нюанси, пов'язані з поняттям «широта душі». Очевидно, через це важко визначити антонімічний корелят до цього концепту, бо в одних випадках таким корелятом носії німецької мови називають концепт «Gier», в інших – «Geiz» / «Kleinkrämerei», напр.: *Radikale Großzügigkeit verschließt die Türen der Gier – so lautete seine christliche Botschaft; Daher vermuteten die Forscher, dass individuelle Unterschiede in dieser Grenzregion mit Verhaltensweisen wie Geiz oder Großzügigkeit zusammenhängen; Großzügigkeit ist sympathischer als Kleinkrämerei*.

Німці, до речі, ніколи не вважали себе скупими, напр.: *Großzügigkeit und Mildtätigkeit gab es in Deutschland schon immer*. А сама щедрість сприймається представниками німецької лінгвокультури не так уже й абсолютно позитивно, бо вона може бути нецирою (корисливою, марнославною) або її надмірна кількість може трансформуватися в іншу якість – марнотратство, напр.: *Denn was er auch sein oder tun mag, er bleibt eine Variante des immer selben und höchst wandelbaren Herburgerschen Haupthelden: eines Land- und Stadtstreichers, freigebigen Schmarotzers, Heilsuchers, Taschendiebs, Privatgelehrten, eines Verrückten allemal und nun eben auch im Wortsinn; Freigebigkeit kann auch gelegentlich der Ruhmsucht entspringen; Hier ist vom Stiften die Rede, von einer schönen Beschäftigung also, bei der sich Philanthropie und Reklame, Freigebigkeit und Ehrsucht wunderbar vertragen; Andererseits kann zu viel Großzügigkeit schnell kontraproduktiv wirken*.

Подібну кількісно-якісну трансформацію як зміну аксіологічних векторів (+) ↔ (–) простежуємо і щодо концепту «Geiz», який сприймається у німецькомовному середовищі як надмірно перебільшений вияв значно позитивнішого концепту «Sparsamkeit», напр.: *Bescheidenheit ist*

gewiß eine Tugend, sie kann jedoch ein Laster werden, wie übertriebene Sparsamkeit Geizist, und ungezügelte Freigebigkeit Verschwendung. І хоча в цілому концепт «Geiz» містить негативні смисли, які тісно корелюють із жадібністю та грошолобством (напр.: *Dagobert Duck ist geizig, gierig und geldgeil*), помірна скупість є, усе ж таки, з точки зору німців, корисною і необхідною, напр.: *Ein bisschen Geiz, an der richtigen Stelle, ist extrem nützlich.* При цьому скупість у німецькій лінгвокультурі може демонструвати навіть абсолютну оцінну полярність, бо, з одного боку, вона є «крутою» рисою характеру людини, а з другого, – дурною (нерозсудливою) та безвідповідальною, напр.: *In den folgenden Jahren wurde das Unternehmen mit seinen Slogans «Geizist geil» und «Ich bin doch nicht blöd» zum bekanntesten deutschen Elektrofachhändler, zum größten Europas und zum zweitgrößten der Welt; «Geizist eben nicht geil, sondern töricht und unverantwortlich», sagte Hoffmann unter Hinweis auf «skandalöse Arbeitsbedingungen» etwa für Kindergärtnerinnen und Pflegekräfte.*

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У пропонованій статті визначено методологічне підґрунтя для встановлення ціннісних переорієнтацій у британській, німецькій, українській і російській мовних спільнотах на основі контрастивного аналізу морально-етичних концептів «щедрість» – «скупість» крізь призму методологічного симбіозу зіставної лінгвокультурології, фразеології та корпусної лінгвістики. Для виявлення змін або «руху» аналізованих концептів у межах опрацьованого нами «квадрату цінностей» і «аксіологічних терезів» запропоновано нову методику, яка ґрунтується на теоретичних засадах не лише зіставної лінгвокультурології і фразеології, а й корпусної лінгвістики. Ця методика передбачає три прийоми контрастивного аналізу ціннісних переорієнтацій різних лінгвокультур: 1) визначення кількісних і якісних параметрів лінгвістичних корпусів; 2) встановлення частотності лексем-імен концептів для виявлення їхньої актуальності; 3) проведення на основі даних лінгвістичних корпусів якісного аналізу семантичних полів (фразеополів), які об'єктивують зіставлювані концепти, для встановлення ціннісних переорієнтацій на сучасному етапі розвитку лінгвокультур. Перспективу подальших розвідок ми вбачаємо в розробленні методики вираховування частотності лексем, які є іменами аналізованих концептів.

Список використаної літератури

1. Колесник О. С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури : монографія / О. С. Колесник. – Чернігів : ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2011. – 311 с.
2. Мізін К. І. Нові напрями в українському мовознавстві : зіставна лінгвокультурологія / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2012. – № 6 (268). – С. 38–52.
3. Мізін К. І. Морально-етичний параметр концепту «щедрість» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах / К. І. Мізін, О. О. Петров // Мовознавство. – 2014. – № 5 (278). – С. 71–80.
4. Петров О. О. Лінгвокультурні особливості організації номінативних полів бінарних концептів «щедрість» – «скупість» у британській, німецькій, українській та російській лінгвокультурах / О. О. Петров // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наук. праць. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014а. – Вип. 49. – С. 315–320.
5. Петров О. О. Філософсько-релігійний, психологічний і морально-етичний параметри концепту СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах / О. О. Петров // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : збірник наук. праць. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер»», 2014б. – Вип. 20. – С. 269–277.
6. Петров О. О. Релевантні кореляції бінарних концептів «щедрість» – «скупість» у концептних картинах світу британців, німців, українців і росіян / О. О. Петров // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : Видавець Лисенко В. Ф., 2015. – Вип. 137. – С. 605–612.
7. Соціологічна енциклопедія / [укл. В. Г. Городяненко]. – К. : Академ. видав., 2008. – 456 с.
8. Aitchison J. Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon / Jean Aitchison. – Oxford : Basil Blackwell, 1987. – 230 p.
9. Biber D. Representativeness in Corpus Design / D. Biber // Literary and Linguistic Computing. – 1993. – Vol. 8, № 4. – P. 242–257.
10. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger; [2., überarbit. Aufl.]. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2003. – 224 s.
11. Helwig P. Charakterologie / Paul Helwig. – Leipzig ; Berlin : B. G. Teubner, 1936. – 295 s.
12. Keller R. Zeichentheorie. Zu einer Theorie semiotischen Wissens / Rudi Keller. – Tübingen; Basel : Francke, 1995. – 276 s.
13. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites / Ronald W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – 540 p.

14. Lee D. Competing Discourses. Perspectives and Ideology in Language / David Lee. – L.; N.Y. : Longman, 1992. – 210 p.
15. Malmqvist A. Sparsamkeit und Geiz, Grosszügigkeit und Verschwendung. Ethische Konzepte im Spiegel der Sprache / Anita Malmqvist. – Umeå : Umeå universitet, 2000. – 186 s.
16. McEnery T. Corpuslinguistics / Tony McEnery, Andrew Wilson. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 1996. – 209 p.
17. Palmer G. B. Towards a Theory of Cultural Linguistics / Gary B. Palmer. – Austin TX : University of Texas Press, 1996. – 375 p.
18. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik / Monika Schwarz; [2. Aufl.]. – Tübingen und Basel : Francke, 1996. – 238 s.
19. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation / John Sinclair. – Oxford : University Press, 1991. – 179 p.
20. Stedje A. Zur Versprachlichung von Höflichkeit / A. Stedje, D. Stoeva-Holm // Ethische Konzepte und mentale Kulturen 2. Sprachwissenschaftliche Studien zur Höflichkeit als Respektverhalten / hrsg. M. Skog-Södersved. – Vaasa : Vaasan yliopiston julkaisu, 2000. – Tutkimuksia 237, Philologie 39. – S. 13–50.
21. Tellinger D. Der kulturelle Hintergrund des Translats – Kultur als Substanz der Kommunikation / Dušan Tellinger. – Košice : Typopress, 2012. – 302 p.
22. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. English, Russian, Polish, German, and Japanese / Anna Wierzbicka. – N. Y. ; Oxford : Oxford University Press, 1997. – 317 p.

Петров А. А. Ценностные переориентации языковых сообществ через призму методологического симбиоза сопоставительной лингвокультурологии, фразеологии и корпусной лингвистики.

Аннотация

В предлагаемой статье определена методологическая основа для установления ценностных переориентаций в британском, немецком, украинском и русском языковых сообществах на основе контрастивного анализа морально-этических концептов «щедрость» – «скупость». Для установления изменений исследуемых концептов в рамках «квадрата ценностей» и «аксиологических весов» предложено новую методику, которая основывается на теоретических принципах сопоставительной лингвокультурологии, фразеологии и корпусной лингвистики.

Ключевые слова: сопоставительная лингвокультурология, концепт, фразеология, корпусная лингвистика.

Petrov O. O. The value reorientation of the speech communities via the prism of the methodological symbiosis of comparative linguoculturology, phraseology and corpus linguistics.

Summary

The object of the study are the moral-esthetic concepts «generosity» – «stinginess» in the British, German, Ukrainian and Russian speech communities on the base of their phraseological realization. The main aim of the article is to define the methodological basis for the determination of the value reorientation in the British, German, Ukrainian and Russian speech communities on the basis of the contrast analysis of the mentioned concepts via the prism of the methodological symbiosis of contrast linguoculturology, phraseology and corpus linguistics. A new method, based on the principles of contrast cultural linguistics, phraseology and corpus linguistics, was suggested to set out the changes of the analyzed concepts within the measures of the described «the square of values» and «the axiology scale». The suggested method provides the following techniques of the contrast analysis of the value reorientation of different linguocultures: 1) the identification of the quantitative and qualitative parameters of the linguistic corpora; 2) the determination of the frequency of the lexemes-names of the concepts with the purpose of the establishment of their actuality; 3) the qualitative analysis of the semantic fields (phrase fields) of the linguistic corpora, which would help to objectivize the concepts under comparison and determine the value reorientation of the mentioned linguocultures. As the perspective of the study we see the development of the methods of calculation of the frequency of the lexemes-nominations of the analyzed concepts.

Key words: contrastive linguoculturology, concept, phraseology, corpus linguistics.